

Исидора Г. БЈЕЛАКОВИЋ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 10. 2025.
Прихваћен: 15. 6. 2026.

СИТНИЦА ЈЕЗИКОСЛОВНА О КРИТЕРИЈУМИМА ЗА СЕЛЕКЦИЈУ ГРАЂЕ У ДРУГОМ ИЗДАЊУ ВУКОВОГ *СРПСКОГ РЈЕЧНИКА* (На основу писама Бранка Радичевића)

Ђура Даничић и Вук Стефановић Караџић обогатили су грађу за друго издање *Српског рјечника* на основу личног корпуса и материјала који су добијали од бројних сарадника са различитих области српског језичког подручја. Међу прикупљачима лексичке грађе налазио се и Бранко Радичевић. Током 1849. и 1850. године он је, наиме, Даничићу послао три писма са списковима лексема и лексичких израза како би помогао у прикупљању корпуса за друго издање *Српског рјечника*. Будући да део послатог материјала није био публикован у издању Бранкових дела 1924. године, он се у овом раду најпре издваја, а потом се утврђује да ли је објављен у *Рјечнику*, чиме се отвара простор ка реконструкцији једног сегмента Даничићевих и Вукових критеријума приликом селекције речничке грађе.

Кључне речи: Српски рјечник (1852), Ђура Даничић, Бранко Радичевић, лексикографија.

1. Увод

1.1. Док су представници српског просветитељства од средине 18. века заступали утилитаристичку идеју о књижевном језику као мосту ка образовању ширег слоја друштва, те им је примарна књижевнојезичка поставка била заснована на разумљивости датог израза, а не ња његовој изворности и чистоти, дотле доба романтизма доноси нешто другачију (не мање просветитељску) визију о књижевном језику, који је требало да представља директан одраз чистог, непатвореног народног говора, а тиме и исконски дух народа чији је инструмент. Ово су уједно и разлози због којих се од Орфелина, Доситеја и њихових следбеника ишло ка делимичној вернакуларизацији језика високог стила или ка активирању урбаног разговорног варијетета, а од Вука – ка изградњи књижевног језика на вернакуларној основи, уз висок степен

* isidora.bjelakovic@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6104-5224

пуризма према старом црквенословенском наслеђу и руском језичком (пре свега лексичком) утицају. Да би се овај процес остварио у духу романтичарских (вуковских) начела, на самом почетку било је неопходно реализовати неколико (нимало једноставних) задатака: (1) одабрати језичку структуру (тј. вернакуларни варијетет) и описати га, (2) изградити одабрани систем (како би постао достатан у свим пољима људске делатности) и (3) нормирати га (уз свођење језичких неуједначености и регионализама на што мању меру). Поред незнатног броја претходника попут П. Соларића, С. Мркаља и Л. Милованова, централна фигура у овом процесу током прве половине 19. века био је Вук Стефановић Караџић, који је у том периоду, са неколицином образованих сарадника, саветодаваца и присталица, обликовао будући српски језички стандард. Ипак, како је време одмицало, посао је постајао захтевнији, а научна утемељеност (понекад дефицитарна у Вуковим текстовима) један од примарних захтева кодификације српског књижевног језика.

1.2. Истовремено са развојем романтичарског интересовања за националне језике у Европи дошло је и до процвата лексикографије као научне дисциплине, што ће (између осталог) резултирати идејом о састављању једнојезичних речника у којима ће се не само системски забележити и описати лексички фонд једног језика него и утврдити његов еволутивни пут пописивањем лексичке грађе из свих етапа историјског развоја, чиме се желела добити потпуна слика о културном и националном коду једног народа.¹ Баш тада, у таквом европском миљеу, међу најближим Вуковим сарадницима појавио се човек који ће током друге половине 19. века одиграти једну од кључних улога у процесу стандардизације српског језика, а који је подразумевао и његов лексикографски опис – Ђорђе Поповић, или препознатљивије: Ђура (Ђуро) Даничић.

2. Даничић као лексикограф

2.1. Анализирајући Даничићево деловање на пољу лексикографије, А. Мацановић (2025: 154) уочава две етапе. У првој етапи Даничић је био сарадник Францу Миклошичу и Вуку Стефановићу Караџићу. Док је Миклошичу помагао приликом израде речника старословенског језика *Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti* из 1850. године (те проширене верзије *Lexicon palaeslovenico=graeco=latinum*; 1862–1865), Вуку је представљао десну руку у састављању новог издања *Српског рјечника* (Караџић 1852). Током друге етапе бављења лексикографским пословима Даничић више није имао статус сарадника него особе која самостално осмишљава, израђује и објављује своје речнике – *Рјечник из књижевних старина српских* (Даничић 1863–1864) и *Рјечник Југословенске академије знаности и умјетности* (РЈАЗУ 1880–1882, 1. том).

¹ Више о развоју историјске лексикографије у Европи 19. века в. у Меркин 2010: 91–94. и Консидин 2016: 167–170.

2.2. Ако се пажљивије сагледа целокупан Даничићев филолошки профил, онда постаје јасно да је лексикографија била дисциплина која је обележила његов професионални век. Она је, наиме, била почетни импулс ка увођењу младог Даничића у филологију, али и дисциплина којом ће се бавити непосредно пре одласка са животне сцене (израда РЈАЗУ). Познато је, наиме, да је Ђорђе Поповић веома брзо након доласка у Беч, дакле, током 1845. г. упознао Вука. Будући да је живео веома оскудно, Јован Гавриловић, тадашњи београдски начелник Министарства финансија и велики Вуков присталица, понудио му је материјалну потпору уколико буде помагао Карацићу у његовим пословима (Врховац 1923: 8).

У литератури се наводи да је Даничић пристао на овај предлог уз услов да напусти студије права и упише филологију (Ibid.), што је и учинио наредне године (1846) све време помажући Вуку у лексикографском раду на другом издању *Српског рјечника*.² Током тог периода Ђорђе (Ђурађ) Поповић, бечки студент права и филологије, постао је Ђура Даничић, једна од централних фигура српске филолошке мисли друге половине 19. века.

Popovitch	Georg	21. J.	Ungarn	Neusatz	Lands(trasse) 336	336
Johann	Pfarrers	(+)	Stollkammer	gemäss	Sehr fleissig	Erste classe
Erste	classe	Bef(reiten)	7. Febr.	1846	N(umer)	7704 ³

Из Каталога за школску 1845/46. г. Универзитета у Бечу
(154. Popovitch Georg, 21. J., Ungarn, Neusatz, Lands(trasse) 336,
Johan Pfarrers (+), Stollkammer gemäss, Sehr fleissig, Erste classe,
Erste classe, Bef(reiten) 7. Febr. 1846, N(umer) 7704)³

2.3. О самој сарадњи и лексикографским задацима које је Вук поверавао Даничићу не зна се много, али многи аутори деле мишљење да је „главни

² Према подацима из преписке, Вук је започео да прикупља грађу за друго издање *Рјечника* још 1832. г, дакле две деценије пре него што ће га и објавити. У то време почео је и да гради мрежу сарадника, који су му прикупљали грађу са различитих терена и слали је за *Рјечник* (Стојановић 1924: 413; 431).

³ У изводу из каталога Универзитета у Бечу за школску 1845/46. годину наводи се име и презиме студента (Ђорђе (Георг) Поповић), место и област рођења (Угарска, Нови Сад), адреса у Бечу (Lands(trasse) 336), име оца и његово занимање (Јован, свештеник, крстић означава да је

посао око овога Рјечника био на Даничићу”, односно да није само „преводио речи на немачки и латински језик, како то спомиње Вук у Предговору” (Врховац 1923: 15).⁴ Наведеној претпоставци потпору дају и Даничићева писма Натошевићу, у којима наводи следеће: „Вук је поред свију великијех дела својијех опет био врло лијен”; „...моја је заслуга: што рјечник излази (каки је да је) и то – мислим – не мала” (в. Поповић 1959: 92; подвукла И. Б.). На основу података које пружа литература, као и на основу сачуване преписке, А. Мацановић је издвојила неколико домена у лексикографским пословима које је Даничић обављао приликом израде другог издања *Српског рјечника*: (1) редиговање, коректура и припрема за штампу нарочито другог дела рукописа јер од 1850. г. Вук није био у Бечу; (2) прикупљање грађе коју су слали Вукови сарадници; (3) доследна диференцијација четвороакценатског система са четири различита знака и допуна квантитета поста акценатског слога; (4) унапређење граматичке обраде; (5) превод речи на немачки и латински језик (2025: 157–161). Овим пословима свакако би требало додати и „одбацивање сувишних речи” које М. Поповић такође приписује Даничићу (1964: 409). Међу овим одбаченим речима у великој мери су заступљене оне које су имале опсцено значење (Богдановић 2003).

2.4. Иако су Даничић и Вук богатали грађу за друго издање *Рјечника* и на основу личног корпуса, посебно интересатним чини се материјал који су добијали од бројних сарадника, са различитих области српског језичког подручја. У овим пословима су, између осталих, учествовали Вук Врчевић, Вук Поповић, Аврам Панић, прота Николајевић из Дубровника, Адам Драгосављевић и Бранко Радичевић. Они су слали читаве спискове речи како би друго издање речника било што исцрпније и богатије. Тако је, на пример, Бранко Радичевић током 1849. и 1850. године послао Даничићу три писма са списковима лексема и лексичких израза за друго издање *Српског рјечника*. Детаљну анализу ове грађе и Бранкових лексикографских поступака спровео је Н. Ивановић (2023), изводећи низ веома важних закључака:

- (1) Бранко из Вуковара и Темишвара током 1849. године у три писма шаље Даничићу три збирке речи са „око 650 лексичких уноса”;
- (2) половину уноса чине изоловане лексеме – без значења и контекста које су у великој мери нашле место у *Српском рјечнику*, уз извесне измене значења (нпр. алапача, лапатљив, гингав, глинцав и др.);
- (3) уз око стотину уноса наведени су значењски еквиваленти, ситуационе или описне дефиниције, често измењене у *Рјечнику* (нпр. светлац, греда);
- (4) више од трећине послатих уноса чинили су изрази и разговорне форме, који су неретко модификовани или изостављани из *Рјечника*

преминуо), година студија (прва), али и то да је Поповић био веома вредан и да је ослобођен школарине.

⁴ Исти став деле и потоњи проучаваоци рада Ђ. Даничића: „главни део посла око сређивања речника обављао је Даничић” (Поповић 1964: 370); „Koliki je Daničićev udio u naglasnom poboljšanju 2. izdanja Karadžićeva Rječnika, nije još dovoljno istraženo. No sigurno je da je znatno veći nego što se danas općenito misli i zna” (Бабић 1981: 341) и сл.

- (нпр. не исправи ја свет леђима; обећавати брда и долине; покриј се ушима и др.); међу изразима посебно се издвајају лексички спојеви (колокације) попут: дупке пун, крче црева, грунула киша и сл., који су често налазили своје место у *Рјечнику* олакшавајући тиме процес дефинисања;
- (5) редакторске корекције уредника *Рјечника* веома су честе и односиле су се на дефиниције, семантички потенцијал појединих лексема, те на њихову селекцију (подвукла И. Б.);
 - (6) поједине речи нису обрађене у другом издању *Рјечника* (нпр. приречка, сакога, заишица, гооник, ветропир...), од којих су многе остале семантички нејасне и данас (подвукла И. Б.);
 - (7) Бранков присуп лексикографији имао је више „комуникативну природу”, којом се покушавао осликати идентитет говорника датог језика.

Наведено истраживање било је спроведено на издању Бранкових писама из 1924. г. (Миљковић/Павловић 1924). Недавна истраживања показала су, међутим, да је ово издање непотпуно, односно да поједини одељци Бранкових писама Даничићу, и то често они у којима је била грађа за *Рјечник*, нису били публиковани иако на насловној страни пише да је реч о „потпуном издању” (в. Бјелаковић 2023). Након тога, спроведено је једно општије истраживање Бранкових оригиналних писама, која се чувају у Архиву ХАЗУ у Загребу, на основу којег су изведени следећи закључци о грађи коју је Бранко слао за *Рјечник* (в. Бјелаковић 2023):⁵

- (1) За велики број лексема (у контексту и изван њега) Бранко често наводи локалитет/регију где се дата форма употребљава или где ју је чуо. Слао је речи којих се сећао из детињства, али и оне које је забележио у Реснику, Земуну, Срему, на Дрини и сл.
- (2) Речи су често акцентоване и то најпре према моделу који је Вук утврдио у 1. издању *Рјечника*, у којем се, на пример, ознака за данашњи дугосилазни акценат (˘) употребљавала и за постакценатску дужину, пре које се није бележио кратак акценат (чāvка, чавāка, кārта, карāта; цркāва, клētāва). Овај је систем акцентовања, познато је, кориговао Даничић примењујући четвороакценатски модел. Сам Бранко већ у првом писму примењује Даничићев модел, напомињући да је реч о грађи „што куписмо заједно”. У осталим писмима Бранко доследно усваја ознаке за четвороакценатски систем, уз старе симболе за посттонићни квантитет (нпр. зўцати, дōбрōга, врўћ, врўћēга).⁶
- (3) Речи су само у једном писму биле уазбучене.

⁵ Важно је напоменути да су током 2024. г. у Матици српској објављена Сабрана дела Бранка Радичевића (в. Иванић 2024), у којима су први пут Бранкова писма објављена у целини.

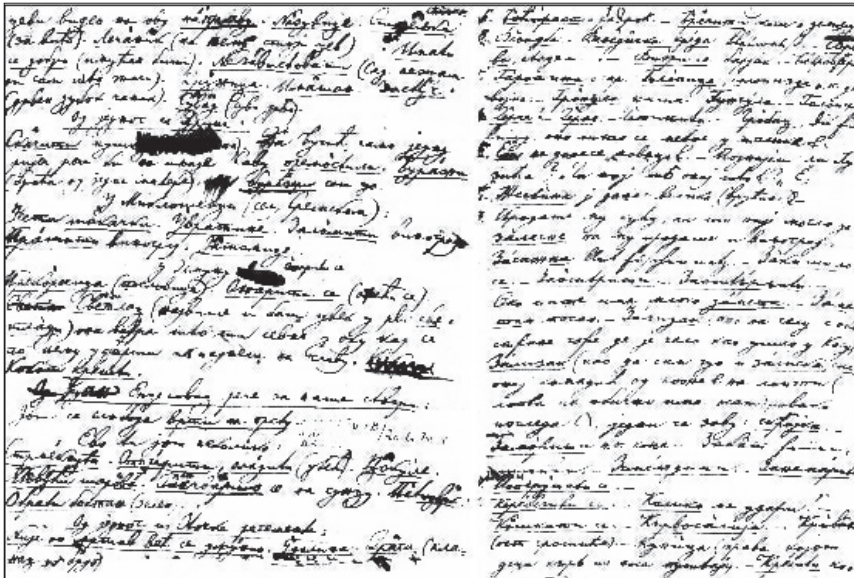
⁶ Важно је напоменути да у издању Бранкових писама речи нису акцентоване (в. Миљковић/Павловић 1924).

(4) Међу послатим лексичким јединицама налазе се именице, глаголи, прилози и изрази/лексички спојеви:

- именице: кривак⁷ (новац), свѣтлац *das Johanniswürmchen*, рѣдичад (младе роде, од једног из Саса у Срему), църнац (църни пришт /болест/), страшна је жестина (врућина), биће кише, стокућа каже се за женско, што је ретко код куће своје, већ etc., ропац, старкеља и др.,
- глаголи: натѹцати, исперутати се, окламати (преварити *dixit* Славко), сељакати се, смандърљати, шћућурити се, кочоперити се, опичарити се) и сл.,
- придеви: кичељив, простран је (трошација је), шкърт (тврдица је, Та ће реч бити од талијанске: =scarso, у Окуч.) и сл.,
- прилози: поробарке, налеђашке, момачки (пливати) и др.;
- вишечлане лексичке јединице (Корен од зечијег търна, од църног търна и мајкине душице, кад заболѣ десни (Славко)) и др.,
- фразеологизми, устаљени спојеви, пословице: Није то мачи кашаљ (шала). – Као да је спао с вешала. – Покри се ушима. – Държим врапца, чекам сокола. – Обећавао нам је брда и долине (од једног из Т. Бечеја). – На куково лето. – Као мува без главе (лети). – Успалио се као неслан сир. – Какве су му руке као да је из Циганке децу вадио. – Несташан као да га је ђаво у кози правео. – Рђавом јепцу и муда сметају. – Не каже баба, како је сан снила, већ како је по њу боље. Вук друге незна, и сл.

2.5. Изван оквира досадашњих анализа лексике коју је Бранко слао за *Рјечник* остала је, дакле, лексичка грађа коју је која није објављена у издању из 1924. године. Будући да део послатог материјала није био публикован ни у *Рјечнику*, у овом се раду он најпре издваја, а потом се утврђују могући разлози због којих је то учињено како би се допунила слика о Даничићевим и Вуковим критеријумима за селекцију речничке грађе. У питању су три писма, датирана на 7. август 1849. (Вуковар; АХАЗУ, сигн. XV 7 В / Radi. Br. 8); 26/27. децембар 1849. (Темишвар; АХАЗУ, сигн. XV VII В / Radi. Br. 12) и 7. јануар 1850. (Темишвар; АХАЗУ, сигн. XV VII В/Radi. Br. 13).

⁷ Подвлачењем је Бранко често наглашавао форме за које је сматрао да треба да буду обрађене у речнику, односно да добију статус одреднице или обрађеног израза, чиме их је одвајао од контекста или дефиниције, објашњења и синонима. Овај принцип пренесен је и у рад како би се добио јаснији увид у Бранкову лексикографску методологију. У издању из 1924. г. овај поступак није регистрован и ниједна форма није подвучена, чиме се губи из вида оно што је Радичевић предлагао за одредничку реч.

Снимци делова Бранкових писама Даничићу (1849, 1850)

3. Грађа необјављена у издању из 1924. године

3.1. Већ након првог упоредног читања оригинала и издања постаје јасно да су приређивачи током 1924. г. изостављали пре свега опсцену⁸, ласцивну и погрдну лексику⁹, највероватније у жељи да сачувају романсирану слику о Бранку као песнику дечачке безазлености и наивне чулности. Слика је, ипак, нешто другачија, али се тиме не умањује вредност и не одбацује место које Бранко заузима у српској књижевности и култури.

3.2. У првом писму (од 6. 8. 1849), наиме, пишући о формама генитива множине именица женског рода чија се основа завршава на сугласничку групу, Бранко (пored других) наводи и примере за које се испоставило да су изостављени из издања 1924. г.:

кѹрва, кура̀ва; кѹрва, кѹрви; (Чавака сам чуо од неког...), кура̀ва у Бечу од Сињанина Dallacoste.

У издању се нису нашле ни поједине лексичке јединице и изрази из овог писма:

опича̀рити се; Успа̀лио се као неслан сир; Какве су му руке као да је из Циганке децу вадио; Несташан као да га је ђаво у кози правео; Ђрђавом јепцу и муда сметају.

⁸ Под опсценом се подразумева она лексика која се тиче гениталија, сексуалних и екскреционих радњи и садржаја (Шипка 2011: 20). Посебну групу овог тематског поља чини сржна опсцена лексика, форме којима се именују гениталије, сексуални чин (нпр. јebати), делови тела (нпр. дупе, гузица), те физиолошке радње и измет (пишати, срати, говно) (в. Шипка 2011: 35; Богдановић 2017: 16).

⁹ Под погрдном лексиком подразумевају се „једнолексемске номинационе јединице које у својој семској структури поседују компоненту негативне конотације, која се може реализовати као пејоративна, презрива, подругљива, иронична и сл. експресивна тоналност” (Јовановић 2018: 1).

У истом писму приложен је и списак речи за које Бранко наводи да су их скупљали заједно у Бечу: „Речи &¹⁰ што куписмо заједно (у Бечу)”. И међу њима има оних које се нису нашле у издању из 1924. г.:

Посерко Јерко, попишко Мишко; једнорупци, -чићи (који једну ј_); потпрдак; загулити к_; крвџер (дуван); пуштати силу (опанузаре); несмелица препелица врапчева гузица; разгаћити се; Тебисерка Јатисерка; капица му цвећа иште а гузица гаћа нема; пројело ми се &; ојело ми се дупе; а од сира дупе свира; штакни бабу у гузицу да ти дадне лубеницу; дупетација; дупетирици; непрдјим; запрднџт; испрднути (зуб).

3.3. У писму од 27. децембра 1849. г. Бранко шаље узбучену грађу за речник, а под словом Г налази се и:

голџница, голопизда н. п. девојка.

У оквиру листе лексичких јединица које почињу на е- се даје пример којим се илуструје значење потврдне речце е:

Познајеш ли Гузића? „Да ниј то онај што &?” „Е.”

Слично наведеном, под словом П Бранко наводи придев појебљив уз напомену: *само сам чуо за женске &*, да би се под словом Ј читало и *јебац* (уз израз: *џрђавом јџџу и муда сметају*, који је већ забележио раније), као и лексема *јџбевитар* (уз објашњење: *отприлике што и вџтропир*). У додатку истог писма, који сам Бранко именује као Appendix, налази се поглавље које је у целини изостављено у издању. Оно гласи:

5. Реч се почиње са О. Крај јој је пџстити, али по свој прилици пџздити или по најсвој (ејџеп) прилици пџздити се. Али јој крај среде неznam. Или је ко или још што уз ко, или нешто сасвим друго. Штета да овако славна реч пропадне.

3.4. У трећем писму (из 1850) Бранко бележи и лексеме попут *мџртвопџвало*, *шантапџрдало*, *шантапџрдати*, које нису наведене у издању.

3.5. Иако је на основу датих примера потпуно јасно да је опсцена и погрдна лексика свесно изостављана из издања, овај се поступак није примењивао доследно и у њему се ипак нашло и неколико лексичких јединица ласцивније интонираности, на пример:

Нажирити тур коме. Спувати се. Ко је сретан и у туру нађе; сакалуда; лушпрда; Стокућа (за женску која је ретко код своје куће већ тумара по туђим) (Миљковић/Павловић 1924).

4. Даничићева селекција Бранкове грађе

4.1. Иако је Бранко слао и лексичке форме које су, како сам наводи, заједно скупљали у Бечу, многе од њих нису прошле редакторску цензуру Даничића (и Вука), што указује на то да је спровођена додатна ауторедактура прикупљене грађе. У питању су следеће јединице:

¹⁰ & – etc. (прим. И. Б.).

опичарити се, једнорупци,¹¹ -чићи, потпрдак,¹² дупетација, дупетирци, непрдјим, гол-лопица, голопизда, појебљив, јебац, јебиветар, пиздити / пистити, шантапјрдало, шантапјрдати;

Какве су му руке као да је из Циганке децу вадио; Несташан као да га је ђаво у кози праврио; Ђрђавом јепцу и муда сметају; загулити к;¹³ пуштати силу (опанузаре).¹⁴

Иако су из *Рјечника* изостављени поједини изрази које је Бранко слао, неки њихови конституенти обрађени су као засебне једнолексемске јединице. На пример, обрађено је *посерко* и *попишко* (али не и израз *посерко Јерко*, *попишко Мишко*), *несмелица*, *гузица*, *врапчев* (али не и израз *несмелица препелица врапчева гузица*), *капица*, *цвет*, *искати*, *гузица*, *гаће* (али не и *капица му цвећа иште а гузица гаћа нема*¹⁵), *сир*, *свирати* (не и *а од сира дупе свира*), *баба*, *гузица*, *дати*, *лубеница* (не и израз: *штакни бабу у гузицу да ти дадне лубеницу*; као ни глагол *штакнути*), *испрднути* (али не и *веза испрднути зуб*).

4.2. С друге стране, у *Рјечнику* су своје место нашле следеће форме: *кјрва* (али без ознаке за облик у генитиву множине), *крвџер* (уз дописану дефиницију: Schimpfwort für einen schlechten und starken Rauchtobak¹⁶), *разгаћити се*, *тебисерка*, *јатисерка* (уз објашњење: erdichter Name eines Vogels, avis ficta¹⁷), *пројело ми се* (уз глагол *пројести се*); *запрднут* (уз дефиницију: (schimpflich) vergesslich, obliviosus¹⁸), израз *успалио се као неслан сир* (уз лексему *успалити се*).

У *Рјечнику* је обрађена и форма *е* у значењу потврдне речце *да*, при чему се уместо контекста који Бранко шаље (Познајеш ли Гузића? „Да ниј то онај што &?“ „Е.“) наводи други.

4.3. Поједине речи обрађене су у другим семантичким вредностима (нпр. *препелица* – у значењу врсте птице и пољопривредног термина приликом кошења сена, не и у значењу плашљиве особе, кукавице) или у другачијем фонолошком саставу, уз измењену акценатску вредност и сл. (нпр. Бранко наводи *мртвопувало*, а у *Рјечнику* је обрађено *мртвопухало* (и *мртвопуало* уз упућивање на форму са *х* у основи).

¹¹ У *Рјечнику* постоји именица једномужјатица – ‘жена која је имала једног мужа’.

¹² У *Рјечнику* се, међутим, налази низ форми са истим кореном: потпрд, потпрдач, потпрдвање, потпрдивати се, потпрдица, потпрднути се и сл.

¹³ У *Рјечнику* је обрађен глагол *загулити*, уз колокате: дрво, нокат.

¹⁴ Требало би напоменути да су у првом издању *Српског рјечника* своје место нашле следеће јединице: курва, јебац, посерко, ојести се (изолирано, без везе с лексемом *дупе*), дупе, испрднути (али не у споју са *зуб*), појебљив, пиздити, мртвопуало.

¹⁵ Ова је пословица објављена у Мушкатиновићевој збирци у нешто измењеној форми (Главица му цвећа иште, а гузица гаћа нема.). О опсценим речима у збиркама пословица Мушкатиновића и Вука в. Цветковић Теофиловић 2019.

¹⁶ = ‘ружна реч за лош и јак дуван’ (прим. И. Б.)

¹⁷ = ‘измишљено име за птицу’ (прим. И. Б.)

¹⁸ = ‘забораван (срамотно)’ (прим. И. Б.)

5. Закључак

Бранко је Даничићу у сачуваним писмима послао готово 700 лексичких јединица, од којих је четрдесетак изостављено из издања Бранкових дела 1924. године. У питању су форме погрдног, вулгарног, ласцивног или опсценог значења. Многе од њих своје место нису нашле у другом издању *Српског рјечника* (1852). Разлози за овакав поступак могу се наћи у постављању нових критеријума за селекцију грађе која ће бити лексикографски обрађена и пласирана у јавност као угледан лексички узорак онога што је требало да представља језички стандард, односно књижевнојезички израз. У таквим околностима иницијална романтичарска поставка о лексикону као фотографији једног народа очигледно почиње да се модификује у идеју о одабраном узорку лексичких јединица које су могле да понесу квалификатор књижевнојезичких. Иако је, дакле, у *Подунавци* још чувене 1847. године Даничић за Бранков језик тврдио да је „као суза чист” (1847: 210), јасно је да су и употреба и пласирање те *чистоте* имали своје границе, те да ју је један стандардни језик требало да заобиђе и препусти вернакулару, градећи свој наддијалекатски профил. Другим речима, чини се да је средином 19. века започет процес дивергенције на домен књижевнојезичког и колоквијалног, па је сржна опсцена лексика сасвим очекивано ту била прва на удару. Ово је највероватније био и разлог због којег су из другог издања *Рјечника* изостављене јединице којима су се денотирале (1) сексуалне радње различитих профила са изразитом вулгарном конотацијом (нпр. загулити к; пџштати силу (*опанузаре*)) и (2) погрдне или друштвено неприхватљиве особине и носиоци датих особина (нпр. појебљив, јебац, једнорупци). На овај начин Даничић чини корак напред у дотадашњој лексикографској пракси проширујући „теоријско-методолошке оквире српске лексикографије” и унапређујући њену праксу (в. Милановић 2023: 345).

Поред тога, ван лексикографске обраде у другом издању *Рјечника* остале су и форме чије значење није опсценог карактера, али које у својој основи имају сржну опсцену лексиком (нпр. *јєбиветар*, *пиздити* / *пистити*, *опичарити* се, *голопица*, *голопизда*, *нєсташан* као да га је *ђаво* у *кози правио*; *ђрђавом јетцу* и *муда сметају*).

Конечно, могуће је да је разлог за изостанак неке форме из *Рјечника* била и немогућност идентификације значења неке од послатих лексичких јединица (нпр. дупетација, дупетирци, шантапјрдало, шантапјрдати, потпрдак и сл.) јер Бранко у највећем броју примера значења није давао подразумевајући да ће и Вуку и Даничићу она бити позната. Овакав Бранков поступак осветљава и реченица из његовог писма: *Ако што не погодиш како је, јави ми* (7. 8. 1849).

Иако добродошла, грађа добијана од сарадника пролазила је, дакле, кроз редактуру Вука и Даничића, а од 1850. године, када Вук више не борави у Бечу, чини се, пре свега Даничића. Због тога констатација Н. Богдановића о томе да је Вук при изостављању опсцених речи из другог издања *Српског рјечника* (1852) „већ имао у виду да ствара речник књижевности, и да је ту важно да ли и опсцена лексика чини фонд језика уметности” (Богдановић 2003: 7) можда може у већој мери бити приписана Даничићу.

На крају се може закључити да наведен лексикографски поступак представља добру илустрацију онога што се у процесу стандардизације српског језика дешавало од средине 19. века, а што Стојан Новаковић назива завршном кариком на путу од народног језика у књижевности до књижевног народног језика (1888). На тој прекретници кључну улогу одиграо је управо Ђура Даничић, који и сам у Огледу ЈАЗУ из 1878. године пише: „...završuje se staro vrijeme kojemu je na kraju narodni jezik u današnjem svom stanju, a nastaje novo, kojemu je na početku taj jezik”.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1981:** S. Babić. Daničićevi naglasni tipovi (jedan pogled s današnjega gledišta), у: А. Исаковић, Јосип Торбарина (ур.), *Зборник о Ђури Даничићу*, Београд – Загреб, 341–345.
- Бјелаковић 2025:** И. Бјелаковић, О неколико Бранкових писама Ђури Даничићу, *Даница. Српски народни илустровани календар за годину 2025*, 32. година, Београд: Вукова задужбина, 300–312.
- Богдановић 2003:** Н. Богдановић, *Будалина играчка. Прилози за српски еротски речник*, Ниш: Просвета.
- Богдановић 2017:** Н. Богдановић, Опсцено и вулгарно као детерминација, у: Ј. Марковић (ур.), *Опсцена лексика у српском језику*, Зборник радова, Ниш: Филозофски факултет, 15–20.
- Врховац 1923:** Р. Врховац, *Карактер и рад Ђуре Даничића*, Прилози од Р. Врховца. Нови Сад: Матица српска.
- Даничић 1847:** Ђ. Даничић, Обзоръ књижевный. изъ Беча 9. Дек. 1847. Београд: *Подунавка*, 51–52 (30. децембар), 210.
- Даничић 1863–1864:** Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*. I–II, Београд, 1863–1864.
- Даничић 1878:** Gj. Daničić, *Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Иванић 2024:** Д. Иванић, *Бранко Радичевић. Сабрана дела*, Нови Сад – Београд: Матица српска, Српска књижевна задруга.
- Ивановић 2025:** Н. Б. Ивановић, Шта интересује Бранка Радичевића као лексикографа?, *Даница. Српски народни илустровани календар за годину 2025*, 32. година, 313–324.
- Јовановић 2025:** Ј. Јовановић, *Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику: докторска дисертација*, Београд, 2018. <<http://phaidrabg.bg.ac.rs/o:18898>> 15. 9. 2025.
- Караџић 1852:** В. Стеф. Караџић, *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић*, У Бечу: У штампарији Јерменскога намастира.
- Консидин 2016:** J. Considine, *Historical Dictionaries. History and Development. Current Issues*. Philip Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography*, Oxford: Oxford University Press, 162–175.

- Меркин 2010:** R. Merkin, Historical dictionaries. *Lexicography. Critical Concepts*, III, R. R. K. Hartmann (ed.), London and New York, 90–100.
- Мацановић 2025:** А. Мацановић, Ђуро Даничић и речници, *Ђуро Даничић: живот, дело, време. Поводом 200 година од рођења*, Београд: Српска академија наука и уметности, 151–180.
- Милановић 2023:** А. Милановић, Ђуро Даничић (1825–1882): председник Српског ученог друштва 1878. године, у: З. Кнежевић (ур.), *Председници Друштва српске словесности, Српског ученог друштва, Српске краљевске академије, Српске академије наука и Српске академије наука и уметности*, 1, Београд: САНУ, 343–352.
- Миљковић/Павловић 1924:** Б. Миљковић, М. Павловић (ред.), *Песме Бранка Радичевића са писмима његовим и једним списом у прози*, Београд.
- Новаковић 1888:** С. Новаковић, Српска краљевска академија и неговање српског језика, *Глас Српске краљевске академије*, 10.
- Поповић 1959:** М. Поповић, *Ђуро Даничић*, Београд: Нолит.
- Поповић 1964:** М. Поповић, *Вук Стеф. Караџић 1787–1864*, Београд: Нолит.
- РЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1882.
- Стојановић 1924:** Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд. Друго издање, Београд: БИГЗ, 1987.
- Цветковић Теофиловић 2019:** И. Цветковић Теофиловић, Српске „срамотне” пословице у XVIII и XIX веку, у: *Опсцена и друга колоквијална лексика у српском и македонском језику*, Ниш: Филозофски факултет, 445–463.
- Шипка 2011:** Д. Шипка, *Речник опсцених речи и израза*, Нови Сад – Београд: Прометеј – Корнет.

Isidora G. Bjelaković

A LINGUISTIC TRIFLE ABOUT THE CRITERIA FOR SELECTING MATERIAL
FOR THE SECOND EDITION OF VUK'S SERBIAN DICTIONARY
(Based on the Letters of Branko Radičević)

Summary

Ђуро Даничић and Vuk Stefanović Karadžić enriched the material for the second edition of the Serbian Dictionary based on their personal corpus and the material they received from numerous collaborators from various areas of the Serbian language. Branko Radičević was among the collectors of lexical material. In 1849 and 1850, he sent Daničić three letters with lists of lexemes and lexical expressions in order to help in collecting the corpus for the second edition of the Serbian Dictionary. Since some of the submitted material was not published in the Dictionary, this paper first highlights it, and then identifies possible reasons for such procedure in order to complete the picture of Daničić's and Vuk's criteria for selecting dictionary material.

Branko sent Daničić almost 700 lexical units in his letters. About forty of them were omitted from the edition of Branko's works (1924). These are forms with derogatory, vulgar, lascivious or obscene meaning. Many of them did not find their place in the second edition of the Serbian Dictionary (1852). The reasons for such procedure can be found in the establishment of new criteria for the selection of material that would be lexicographically processed and placed in the public domain as a reputable lexical sample of what was supposed to represent a linguistic standard.

Keywords: Serbian Dictionary (1852), Ђуро Даничић, Branko Radičević, lexicography.